

Kulttuurisivut – taiteen vai journalismin ehdoilla?

Puheenvuoro Teoston kesäseminaarissa Helsingissä 2.6.2010

Heikki Hellman

1.

Kulttuurisivujen sisällöistä ja painotuksista on kiistelty aina. Jo Merja Hurrin väitöskirja *Kulttuuriosasto* (1993) osoitti, kuinka eri lehtien kulttuuriosastot pysyivät koko sodanjälkeisen kauden keskeisenä sukupolvien välisten yhteenottojen ja arvokonfliktien näyttämönä.

Hyvässä muistissa ovat myös 1980-luvun ja 1990-luvun alun kiihkeät yhteenotot. Niissä vastakkain olivat taiteilijat ja kriitikot, joista jälkimmäiset käyttivät edellisten mielestä valtaansa väärin [KUVA 1]. Silloin kerättiin nimiä adresseihin ja julkilausumiin, jotka kohdistuivat maan valtalehden musiikkikriitikoita, kirjallisuuskriitikoita, teatterikriitikoita tai tanssikriitikoita vastaan. Silloin, kaksi vuosikymmentä sitten, tuntui, että taidekentän mielenilmauksista olisi kehkeytymässä jonkinlainen toistuva, vuoroin eri taiteita edustaviin kriitikoihin kohdistuva vastajulkisuusaktio – mutta syystä tai toisesta adresseja ei ole enää nähty. Tai kuka ties Facebookissa on montakin viharyhmää – en tiedä, en kuulu kerhoon.

KUVA 1. Uuden Suomen ilmoitus 1.9.1991

Selvää on, ettei kulttuurijournalismin arvostelu kuitenkaan ole vähentynyt saati päätynyt. Nyt kriitikot ja taiteilijat vain tuntuvat olevan samalla puolella, kun taas vastapuolen muodostavat rahakkaat lehtitalot, kaupallistunut media ja viihteellistynyt julkisuus.

Etenkin taiteen kentän edustajat ovat viime aikoina väittäneet, että aiemmin kriittikkovaltaiset ja korkeakulttuuriin keskittyneet kulttuuriosastot olisivat muuttuneet viihteellisemmiksi ja pinnallisemmiksi. Heidän mielestään niin kritiikkien määrä ja kattavuus kuin laatu ja arvostus lehdissä ovat romahtaneet.

Arvostelua ovat esittäneet myös lehdentekijät itse. *Hufvudstadsbladetin* entisen *kulturchefin* Tuva Korsströmin mielestä kulttuurisivujen sisältö, kriittinen analyysi ja näkemyksellisyys ovat joutuneet antamaan periksi lehden muodon ja ulkoasun ylivallalle. *Aamulehden* vastaavan päätoimittajan Matti Apusen mukaan kulttuurijournalismi taas on menettänyt kiinnostuksensa yhteiskuntaan ja muuttunut ”säyseäksi taiteen sisäiseksi osastoksi, joka tuottaa kritiikkipalveluja”.

Yhteistä esitetylle arvostelulle on ollut huoli paitsi näkemyksellisyyden ja debatin puutteesta kulttuurisivuilla myös käsitys kritiikin lajityypin vähenemisestä ja kulttuurisivujen kutistumisesta. Eikä tämä keskustelu kulttuurijournalismin kriisistä ole vain Suomelle ominaista, vaan samanlaista keskustelua on käyty muuallakin. Ainakin Pohjoismaista, Saksasta ja Yhdysvalloista on saatu myös empiiristä näyttöä huolen tueksi.

2.

Miksi olen kiinnostunut kulttuurisivuista?

Olen työskennellyt neljännesvuosisadan kulttuuritoimittajana *Helsingin Sanomissa* ja siitä 16 vuotta kulttuuritoimituksen esimiehenä, kunnes siirryin reporteriksi lehden sunnuntaitoimitukseen vuoden 2006 alusta lukien. Tunnen siis kulttuurisivujen muutoksen kantapäähän kautta.

Lukuvuoden 2008–2009 toimin journalistiikan vierailuprofessorina Tampereen yliopistossa. Siellä pitämälläni kurssilla opiskelijat analysoivat harjoitustyönä *Helsingin Sanomien* kulttuurisivujen sisältöä 30 vuoden aikavälillä, vuosina 1978–2008. Koska tulokset olivat

kiinnostavia ja tuntuivat osoittavan, että tuntuvia muutoksia oli todella tapahtunut, kirjoitin niiden pohjalta yhdessä tutkija Maarit Jaakolan kanssa aiheesta laajemman artikkelinkin, joka ilmestyi vuodenvaihteessa *Media & viestintä* -aikakauskirjassa. Maarit tunsu *HS:n* kulttuuritoimituksen, koska oli haastatellut sen toimittajia vuosituhannen alkupuolella graduaan varten. Nyt hän tekee väitöskirjaa kulttuurijournalismin muutoksesta käyttäen aineistonaan *HS:n* lisäksi eräitä alueellisia ykköslehtiä.

Kulttuurisivuja koskevilla kiistoilla ja keskusteluilla on pohjimmiltaan kyse siitä, kenellä on valta määrittellä kulttuuria. Menemättä tässä nyt sen pidemmälle teoreettisiin keskusteluihin totean vain, että kulttuuritoimittajilla on aina ollut vakiintunut rooli tässä määrittelyssä. Kulttuuritoimittajat ovat perinteisesti olleet pitkälle erikoistuneita ja omiin erikoisaloihinsa perehtyneitä. Heidän tehtävänä on ollut arvottaa ja tulkita kulttuurituotteita. Kulttuurijournalismin paraatilaji on ollut kritiikki, joka on samalla palvellut ikään kuin yhtenä pyydettynä lausuntona määriteltäessä yksittäisten taiteilijoiden, taidesuuntausten tai kokonaisten taiteenalojen arvoa taiteen kentällä. Vahva sisältöosaaminen, subjektiivinen näkemyksellisyys ja luja asiantuntijuus ovat suorastaan määrittäneet kulttuuritoimittajan ammatillista identiteettiä. Kulttuuritoimittaja onkin ollut ”toisenlainen toimittaja”, jotain laadullisesti erilaista kuin tavallinen uutistoimittaja. Kärjistäen: perinteinen kulttuuritoimittaja oli pikemminkin *taiteen edustaja* journalismissa kuin *journalismin edustaja* taiteen kentällä.

Nykyiset kiistat liittyvät paljolti juuri kulttuurijournalistin ristiriitaiseen asemaan. Journalismin professionalisoituessa ja sanomalehtien muuttuessa yhä liikemiesmäisemmin johdetuiksi uutisorganisaatioiksi, kulttuurisivujen perinteinen ”erilaisuus” on asetettu kyseenalaiseksi. Minulla on tästä omakohtaista kokemusta.

Helsingin Sanomien johto alkoi jo 1990-luvulla puhua ”kompaktimman” kulttuurisivuston puolesta. Siihen asti sivustoa oli vain laajennettu, samoin kuin kulttuuritoimitusta oli kasvatettu melkein 30-henkiseksi supertoimitukseksi. 2004 käynnistettiin kuitenkin päätoimittajan ja toimituspäälliköiden aloitteesta erityinen kehityshanke, jonka tavoitteiksi asetettiin:

1. Kulttuurisivujen konseptin uudistaminen
2. Kulttuuritoimituksen työn uudenlainen organisointi

3. Kulttuuritoimituksen organisaation harmonisointi muun lehden kanssa

Konseptin uudistamisella tavoiteltiin sivumäärän pienentämistä sekä esimerkiksi kirjallisuuden, kuvataiteen ja äänilevyjen erikoissivuista luopumista [KUVA 2]. Taustalla oli lehden johdon pelko, että pieniä yleisöryhmiä palveltiin ”liian hyvin”. Työn uudella organisoinnilla ajettiin tietynlaista kurinpalautusta työkulttuuriin, tiukempaa vuorokiertoa ja uutishankinnan tehostamista. Organisaation harmonisoinnilla taas sitä, että kulttuuritoimitukseenkin piti saada yksinkertainen esimies–uutispäällikkö-rakenne ja keskitetty komentoketju, kun siihen asti eri taiteenaloja seuranneet vastuutoimittajat olivat saaneet varsin itsenäisesti päättää tekemisistään. Lehden johdon mielestä myös avustajien, ulkopuolisten kriitikoiden, intressit sanelivat liikaa lehden sisältöä.

KUVA 2. Helsingin Sanomien kirjallisuussivu 28.8.2004

Lehden johdon tavoitteet olivat journalistisesti perusteltuja. Koska olen pohjimmiltani journalisti, ymmärsin hyvin pyrkimyksen kehittää osastoa entistä journalistisempaan suuntaan. Kivuttominta minulle oli kuitenkin väistyä itse syrjään ja luovuttaa uudistusten toteuttamisvastuu uudelle esimiehelle Saska Saarikoskelle ja uutispäällikkö Erkki Kylmäselle. He tarttuivat ruoriin vuoden 2006 alusta.

3.

Kulttuurijournalismin tasapainottelu oman perimänsä ja muuttuvan mediaympäristön välissä onkin nähtävissä kahden keskenään ristiriitaisen ajattelutavan kamppailuna. Kulttuurijournalismin sisäänrakennetussa jännitteessä on kyse journalistisen paradigman ja esteettisen paradigman valtataistelusta [KUVA 3].

<i>Ulottuvuus</i>	<i>Esteettinen paradigma</i>	<i>Journalistinen paradigma</i>
<i>Kirjoittajan ammatti-identiteetti</i>	Kriitikko, arvostelija	Journalisti
<i>Toimittajan keskeinen viiteryhmä</i>	Taiteen instituutio, estetiikka	Toimittajat, politiikka
<i>Toiminnan tavoite</i>	Taiteen laadun ja sivistyksen edistäminen	Demokratian edistäminen
<i>Välineen rooli</i>	Makutuomari, valistaja	Tiedonvälittäjä, uutisoija
<i>Kulttuurikäsitys</i>	Absoluuttinen, perinnesuuntautunut	Relativistinen, yhteiskunnallinen
<i>Kirjoittajan asema</i>	Asiantuntija: episteemiseen auktoriteettiin perustuva subjektiivisuus	Ulkopuolinen: rituaalinomainen objektiivisuus
<i>Lähteiden asema</i>	Häivytetty	Näkyvissä
<i>Suhde juttutyyppeihin</i>	Monogenerellinen	Polygenerellinen
<i>Suhde metodeihin</i>	Metodimonismi	Metodipluralismi
<i>Aikakäsitys</i>	Retrospektiivinen	Proaktiivinen
<i>Yleisön rooli</i>	Sivistysihminen	Kansalainen, kuluttaja
<i>Yleisön ajattelun kehys</i>	Taide-elämä, esteettinen kokemus ja ajattelu	Arkielämä, käytännön kokemus ja ajattelu

KUVA 3. Esteettisen ja journalistisen paradigman vertailua

Esteettisessä paradigmassa, joka hallitsee perinteistä kulttuurijournalismia, työtä ohjaa distinktiivinen käsitys merkittävydestä. Kulttuurijournalisti tai kriitikko kirjoittaa taiteesta kiinnostuneille. Hänellä tulee olla riittävästi kulttuurista pääomaa lunastaakseen luottamuksen taiteen kentällä ja ollakseen tunnustettu osa kenttää. Lähteitä perinteinen kritiikki ei merkitse näkyviin, vaan kriitikko suodattaa ne osaksi tulkintaansa. Kritiikki on luonteeltaan reaktiivista ja kommentoi jo jotain tapahtunutta. Esteettinen paradigma suorastaan edellyttää kulttuuritoimittajalta erikoistumista.

Journalistinen paradigma heijastelee puolestaan angloamerikkalaisen journalismikäsitelmän ihanteita. Se puhuttelee lukijoita mahdollisimman laajoina yleisinä. Toimittajan tulee raportoida kohteistaan mahdollisimman puolueettomasti ja tietoa

välittäen. Tiedot etsitään ulkopuolisista lähteistä, ja toimittaja häivyttää itsensä taustalle strategisen rituaalin mukaisesti merkitsemällä mielipiteet ja kannanotot lähteiden nimiin sekä erottelemalla faktat ja mielipiteet eri juttutyyppeihinsä. Uusien tietojen etsimisen tulee olla ennakoivaa (proaktiivista). Utustoimittajan kompetenssi koetaan ylivälineelliseksi, ja se käsittää työprosessin eri osa-alueet, erityisesti tiedonhankinnan ja editoinnin taidot. Utistuksen pohjana on näin erikoistumattomuus, generalismi.

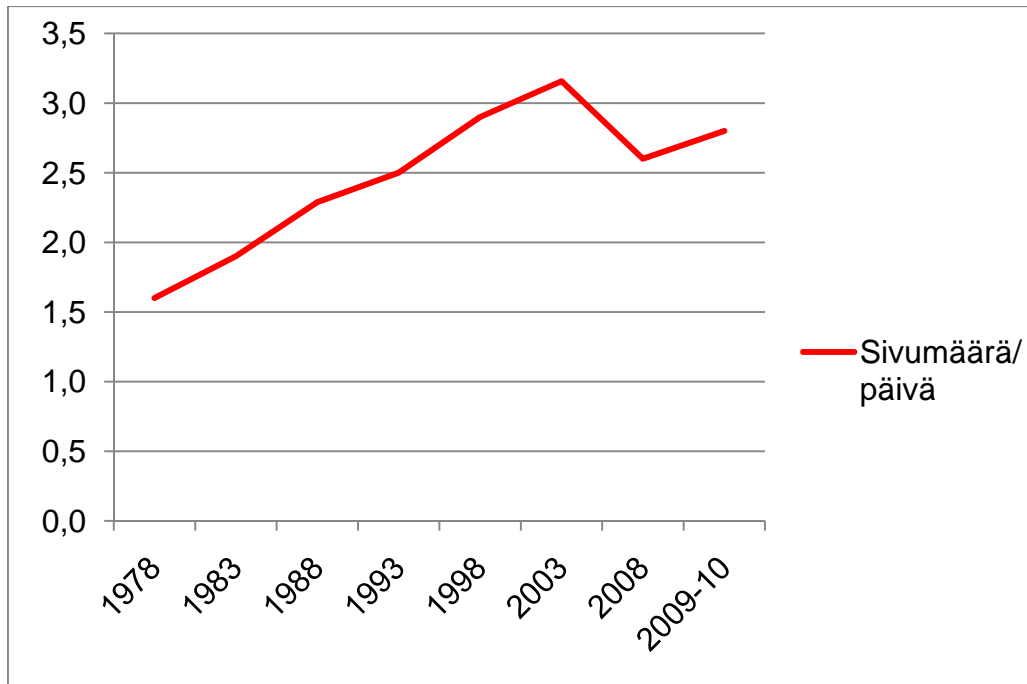
Käytännössä kahden paradigman ero näkyy esimerkiksi juttujen lajityyppivalikoimassa ja tekotapoja koskevissa ratkaisuissa. Jos esteettinen paradigma suosii arvostelua, kritiikkiä, journalistinen paradigma korostaa toimituksen omaa roolia ja suorastaan edellyttää juttutyyppejä laajaa kirjoa: uutisia, reportaaseja, haastatteluja, kommentteja. Kriitikko ei välitä kysyä yleisön mielipidettä, mutta toimittajan on käskettäessä tehtävä vaikka katugallup.

4.

Mitä itse kulttuurisivuille on tapahtunut? Valitettavasti aineistoni koskee vain yhtä sanomalehteä, *Helsingin Sanomia*. Maarit Jaakkolan väitöskirja täydentää aikanaan tietojamme muiden lehtien osalta.

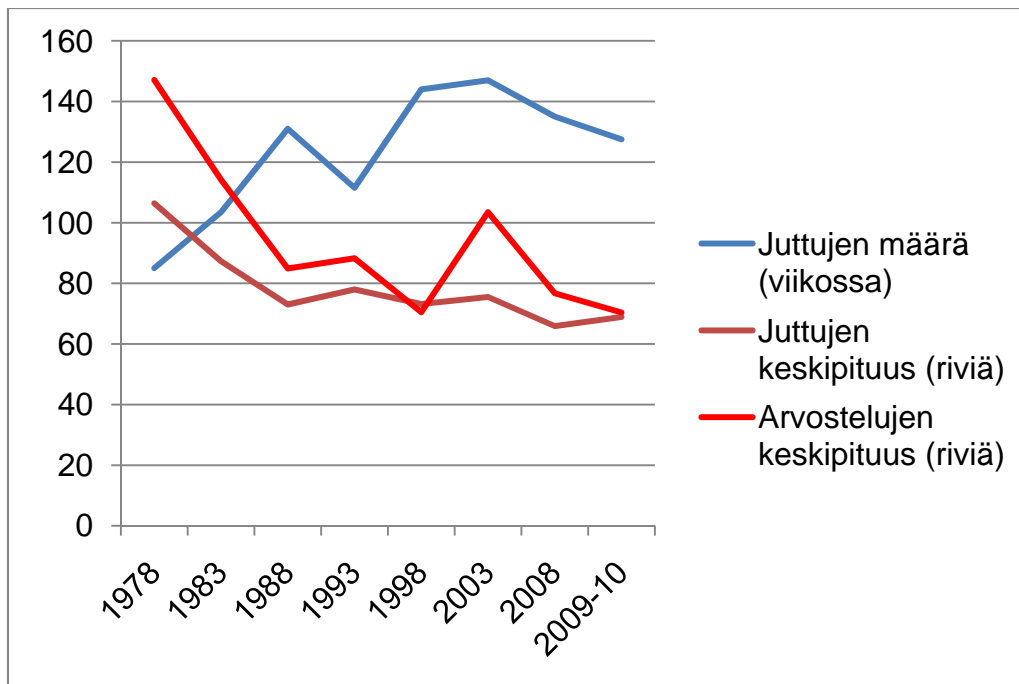
Helsingin Sanomien kulttuuriosastoa laajennettiin määrätietoisesti 1980-luvulla, Pekka Tarkan esimieskaudella. Silloin myös tähdennettiin arvioivan ja uutisellisen aineiston, estetiikan ja journalismin, kontrastia. Vaikka uutisia piti lehteen saada, painopiste oli tietoisesti laajoissa mielipiteellisissä tai kommentoivissa kirjoituksissa. Sittemmin kehitystä ovat ohjanneet vuosien 1989, 1995, 2000 ja 2009 suuret lehtiudistukset.

Kuten oheinen kuva osoittaa [KUVA 4] kulttuuriosaston sivumäärän annettiin kasvaa 2000-luvun puoliväliin asti, kunnes syksyllä 2005 palstatilaa tietoisesti kavennettiin. Keräsin tätä tilaisuutta varten kahden viikon aineiston myös viime marraskuulta ja kuluvan vuoden helmikuulta, marraskuisen lehtiudistuksen jälkeiseltä ajalta. Se viittaa siihen, että kulttuurin saama tila on uudelleen kääntynyt nousuun ja on saavuttamassa 1990-luvun lopun tason. Kulttuuri ei siis ole katoamassa ainakaan *Helsingin Sanomista*.

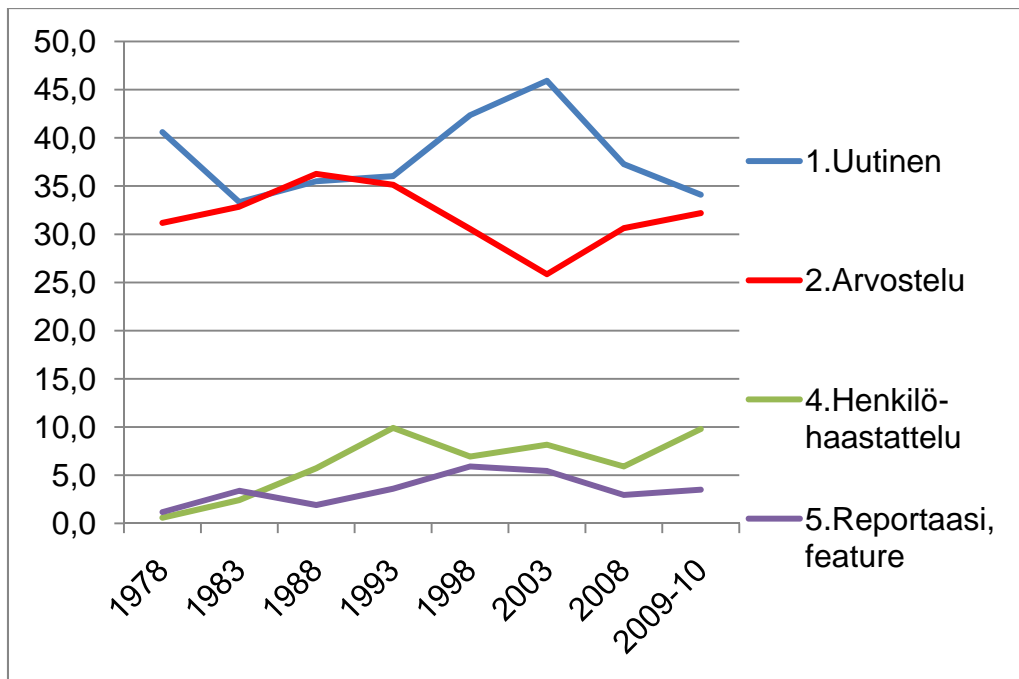
KUVA 4. Kulttuuriosaston sivumäärä

Kulttuurisivujen ilme sen sijaan on muuttunut. Muistan vielä, millainen kauhistunut reaktio heräsi vuonna 1981, kun Anja Kaurasen esikoisromaanin (*Sonja O. kävi täällä*) arviota kuvitti peräti kolmen palstan levyinen pystykuva kirjailijan kasvoista. Valokuvien määrä kulttuurisivuilla on runsaassa kolmessa vuosikymmenessä kaksinkertaistunut; koon kasvua en ole laskenut, mutta silmämääräisesti kuvapinta-ala on moninkertaistunut. Samalla tekstit ovat lyhentyneet [KUVA 5]. Kun kulttuurisivulla julkaistun kirjoituksen keskipituus vuonna 1978 oli 106 riviä, nyt keskimittaan nousee enää 69 riviin. Jopa neljäsosa kirjoituksista voi olla yhden palstan levyisiä ja alle 30 rivin mittaisia pikku-uutisia. Pitkiä, yli 200 rivin kirjoituksia kulttuurisivuilla on enää keskimäärin yksi viikossa, kun kaksi vuosikymmentä sitten sellaisia oli tarjolla joka päivä. Vielä selvemmin ovat lyhentyneet arvostelut: keskimäärin 147 rivistä vuonna 1978 enää 70 riviin vuonna 2010. 1990-luvulta alkaen valtaosa kritiikeistä on ollut ns. poimintoja, tiiviitä yhden palstan otsikolla varustettuja lyhytarvioita.

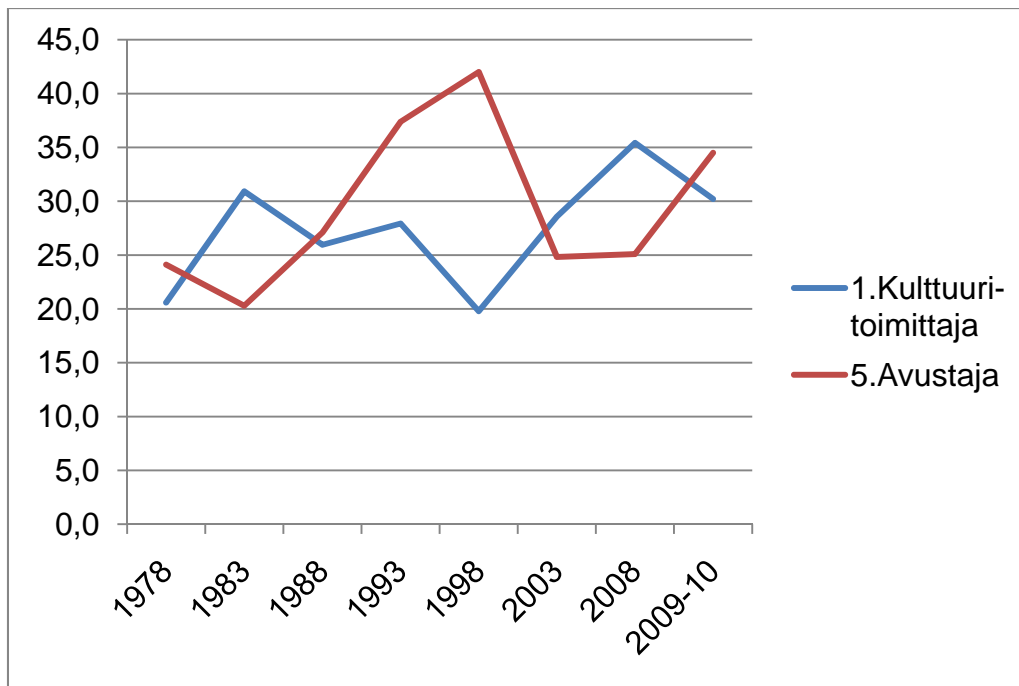
KUVA 5. Kulttuurisivun kirjoitusten määrä ja pituus

Perinteisen kriittikkikeskeisen kulttuurijournalismin alakynnestä kertovat myös kulttuurisivujen juttutyypivalikoimassa tapahtuneet muutokset [KUVA 6]. Esteettisen paradigman periksi anto ei kuitenkaan suoranaisesti näy siinä, että kriittikien määrä olisi vähentynyt uutisten, reportaasin ja henkilöjuttujen kustannuksella. Itse asiassa suurimmillaan, 46 prosentissa, uutisten osuus oli jo vuonna 2003, kun taas vuosikymmenen jälkipuoliskolla uutisten osuus on pudonnut runsaaseen kolmannekseen. Toisin kuin viimeaikaisissa keskusteluissa on väitetty, arvostelujen määrä *ei* ole vähentynyt. Päinvastoin niiden osuus kulttuurisivujen tarjonnasta on lisääntynyt. Nykyään lukijoille tarjotaan nelisenkymmentä arvostelua viikossa, enemmän kuin vuosikymmenen alussa. Toisaalta julkaistujen arvostelujen absoluuttinen määrä on vähentynyt kahden runsaan vuosikymmenen takaisesta. Ja jos otetaan huomioon, kuinka paljon konserttien, teatteriesitysten, taidenäyttelyiden, kirjanimikkeiden jne. tarjonta on samaan aikaan lisääntynyt, on selvää, että arvosteluseuranta ei ole yhtä kattavaa kuin 1980-luvulla. Jotain kertoo sekin, että vuoden 2009–10 näytteessä yksikään osaston lähtöjutuista ei ollut arvostelu, kun 1980-luvun näytteissä jopa puolet avauksista oli arvosteluja. Journalistinen paradigma, joka korostaa valikointia, fokuointia ja asioiden panemista tärkeysjärjestykseen on siinä mielessä päässyt voitolle. Siitä kertoo etenkin henkilöjuttujen osuuden vähittäinen kasvu.

KUVA 6. Eri juttutyypin osuuksia kulttuurisivuilla (%)

Paradigmojen välisen painiottelun pistetilanteesta kertoo myös se, keiden kirjoittamia kulttuurisivujen jutut ovat [KUVA 7]. Jos journalistinen paradigma on syrjäyttämässä esteettisen, ulkopuolisten kriitikoiden panoksen lehden sisällössä tulisi olla pienentymässä ja toimituksen oman panoksen taas kasvamassa. Vertailu kertookin, että pitkällä aikavälillä kulttuuritoimittajien kirjoitusten määrä todella on lisääntynyt – mutta niin on myös avustajien, joskin vaihtelevammin. Muutoksen taustalla on journalistisen paradigman mukainen työnjako, jossa varsinainen uutistyö siihen liittyvine journalistisine tehtävineen (reportaasit, henkilöjutut) on enenevästi siirretty kulttuuritoimittajien omalle vastuulle samalla, kun he ovat suureksi osaksi vetäytyneet kritiikin kirjoittamisesta. Kritiikki on jätetty ulkopuolisten kriitikoiden tehtäväksi. Vuoden 2009–10 näytteessä peräti 72 prosenttia arvosteluista oli avustajien kirjoittamia. Avustajat ovat joutuneet alihankintaketjun alkupäähän ja jokseenkin epäitsenäiseen asemaan: heiltä tilataan arvioita toimituksen valikoimista esityksistä, näyttelyistä ja teoksista, mittaam kirjotettuna.

KUVA 7. Kulttuuritoimittajien ja avustajien kirjoitusten osuus (%)

5.

Jokapäiväisessä työssään kulttuuritoimittaja ei tietenkään pohdi, edustaako hän tai hänen juttunsa journalistista vai esteettistä paradigmaa. Kyseessä on tutkimusanalyttinen käsitepari. Sitä paitsi käytännössä kulttuurijournalismi realisoituu kahden paradigman sekamuotona, jossa uutiset ja kritiikki täydentävät toisiaan.

Helsingin Sanomia koskevien havaintojen valossa on kuitenkin selvää, että *kulttuurijournalismia enenevästi tehdään journalistisen paradigman ehdoilla*, ei esteettisen paradigman eikä sitä kautta taiteen ehdoilla. Kulttuurisivut ovat lähentyneet lehden ”kokonaisjournalistista tavoitetta”, ja kulttuuritoimituksesta on tullut erikoisuutisosasto muiden erikoisuutisosastojen rinnalle. Haastateltujen kulttuuritoimittajien itse ilmaisemat arvot ovat lähentyneet yleisjournalismin arvoja, journalistisen emoideologian normatiivista keskusta. Samalla ”vanhanaikaiset” esteettisen paradigman mukaiset arvot ovat joutuneet marginaaliin. Osittain kyse on myös sukupolvenvaihdoksesta: kulttuurijournalismin arvot ovat muuttuneet ”luonnostaan” eläkkeellesiirtymisten ja uusien rekrytointien kautta.

Kulttuurijournalismi on siis kokenut journalistisen käänteen, joka on tehnyt *kulttuuritoimittajasta* yhä enemmän *kulttuuritoimittajan*, joka menee tilanteisiin journalismi

edellä. Vaikka viimesyöksyinen lehti uudistus osittain vähensi HS:n kulttuurisivujen uutismaisuutta, itse perusasetelma ei ole muuttunut.

Saattaa olla, että koettu kehitys on ollut väistämätön seuraus sanomalehtien muuttumisesta pörssiyhtiöiksi, internetin haasteesta ja laskevista levikeistä. Saattaa olla myös, että kehitys on tuottanut paljon myös hyvää journalismia ja aiempaa parempaa luettavaa yleisölle.

Väistämätöntä on kuitenkin myös se, että muutos aiheuttaa kulttuurijournalismille ongelmia. Mainitsen ongelmista tässä kaksi. Ensinnäkin pyrkiessään yleistajuisuuteen journalistinen paradigma saattaa erehtyä tuhoamaan niiden lukijoiden kiinnostuksen, jotka haluavat distinktiivisempää ja syvemmälle paneutuvaa kulttuurijournalismia. Toisin sanoen jos journalistisen paradigman ihanteet korostuvat liiaksi, saattaa käydä niin, ettei generalisoituva tarjonta kykenekään tyydyttämään kulttuurin koko ajan erikoistuvaa kysyntää. Toiseksi myös sillä, etteivät kulttuuritoimittajat erikoistu eri taiteenaloihin, on vakavia seurauksia kulttuurijournalismin arvostukselle. Vaikka kriitikoiden likeiset suhteet taiteen kenttään voi nähdä myös ongelmana, ne ovat usein myös uskottavuuden ja asiantuntemuksen tae. Toimittaja, joka ei tunne kenttää, on vaarassa joutua tiedonlähteidensä vietäväksi.

Ei huoli kulttuurijournalismin kehityksestä ihan katteetonta siis ole.